

Ігор Бойко

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави, права
та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8444-6787>
igor.boiko@lnu.edu.ua

УДК 340.12/.15:342.1/.25](477)“08/19”(093/094)

МІСЦЕ І РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК ПРАВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано місце і роль національних пам'яток права в історії української державності. Зазначено, що національні пам'ятки права є важливою складовою історико-правової спадщини України. Вони є важливим джерелом пізнання історії української державності, адже саме в них відображено еволюцію державно-правових інститутів, систему правових цінностей та уявлення про свободу, справедливість, рівність, демократію, правопорядок, владу, права людини в різні історичні епохи. В історії української державності пам'ятки права виконували не лише регулятивну функцію, а й відігравали роль засобу збереження державності, національного суверенітету та національної ідентичності. Національні пам'ятки права засвідчують тяглість української правової традиції та формування національної правової культури.

Акцентовано, що національні пам'ятки права створювалися в часи існування Української держави, зокрема, пам'ятки: Києво-Руської держави (IX–XII ст.); доби Галицько-Волинської держави (XIII–XIV ст.); Української козацької держави “Військо Запорозьке” (XVII–XVIII ст.); періоду відновлення української державності (1917–1921 рр.); деякі пам'ятки права Української СРР/РСР (1917–1991 рр.); сучасної України (1991 р. – до цього часу).

Проаналізовано видатні національні пам'ятки права, зокрема “Закон Руський”, “Руську правду”, “Статути Великого князівства Литовського” (1529 р., 1566 р., 1588 р.), “Права, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р., “Суд і розправа в правах малоросійських” 1750 р., “Книга Статут та інші права малоросійські” 1764 р., “Екстракт малоросійських прав” 1767 р., “Екстракт із указів, інструкцій і настанов” 1786 р., Конституція Української козацької держави 1710 р. “Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького”, відома як Конституція Пилипа Орлика 1710 р., “Зібрання малоросійських прав” 1807 р., Універсали Української Центральної Ради, Конституція УНР 1918 р. та ін.

Наголошено, що національні пам'ятки права відіграли визначальну роль у становленні та розвитку української державності. Національні пам'ятки права є не лише історичними документами, а й духовною та правовою основою української державності. Вони не лише регулювали суспільні відносини, а й утверджували ідеї законності, справедливості, самоврядування та свободи. Саме через них простежується безперервність української державно-правової традиції та прагнення народу до власної держави. Вони слугують підґрунтям для сучасного правотворення та утвердження України як демократичної, правової держави. Національні пам'ятки права мають важливе значення для сучасної України. Насамперед вони слугують історико-правовою основою сучасної Конституції України, формують правову свідомість і національну ідентичність; підтверджують тяглість української державницької традиції; мають важливе значення для правової науки та освіти, виступають джерелом правових ідей,

засвідчують глибоке коріння українського правотворення, конституціоналізму та підтверджують прагнення українського народу до самоврядування і верховенства права.

Ключові слова: національні пам'ятки права; право; правове регулювання; державотворення; правотворення; законодавство; державність; держава.

У сучасних умовах важливим завданням української історико-правової науки є ґрунтовне вивчення національної правової спадщини – пам'яток українського права. Національні пам'ятки права є важливою складовою історико-правової спадщини України. Вони є важливим джерелом пізнання історії української державності, адже саме в них відображено еволюцію державно-правових інститутів, систему правових цінностей та уявлення про свободу, справедливість, рівність, демократію, правопорядок, владу, права людини в різні історичні епохи. В історії української державності пам'ятки права виконували не лише регулятивну функцію, а й відігравали роль за собою збереження державності, національного суверенітету та національної ідентичності. Національні пам'ятки права засвідчують тяглість української правової традиції та формування національної правової культури.

Національні пам'ятки права – це письмові джерела права, які були створені та застосовувалися на українських землях, мали нормативний характер і істотно вплинули на розвиток національної державності та правової системи. Їх значення полягає в тому, що вони закріплювали основи державного ладу та публічної влади; регулювали найважливіші суспільні відносини; формували правову традицію українського народу; слугували доказом існування власної правової системи України. До пам'яток українського права відносять письмові нормативно-правові джерела: конституції, кодекси, закони, збірники законів, інші нормативно-правові акти та договори, акти церковного права та інші джерела українського права, які відтворюють генезу й особливості розвитку української державності та права від найдавніших часів до сучасності¹.

Історія української державності нерозривно пов'язана з формуванням і розвитком національної правової традиції, що відображена в унікальних пам'ятках права різних історичних епох. Від перших писаних збірників норм права періоду Києво-Руської держави, зокрема “Руської правди”, до конституційних актів ранньомодерного часу, серед яких особливе місце посідають “Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького” 1710 р., український правовий розвиток демонструє тяглість державницької ідеї та прагнення до правового упорядкування суспільного життя. У новітній період важливим етапом стало ухвалення Конституції України, що закріпила засади суверенної, демократичної та правової держави.

¹ О Серeda, ‘Пам'ятки права як невід'ємні атрибути та фундамент української державності в концепції Національного проєкту “Скарбниця пам'яток українського права”’ [2020] 1 Право України 263 <https://doi.org/10.33498/louu-2020-01-261>.

Національні пам'ятки права створювалися в часи існування Української держави, зокрема, це пам'ятки: Києво-Руської держави (IX–XII ст.); доби Галицько-Волинської держави (XIII–XIV ст.); Української козацької держави “Військо Запорозьке” (XVII–XVIII ст.); періоду відновлення української державності (1917–1921 рр.); деякі пам'ятки Української СРР/РСР (1917–1991 рр.); сучасної України (1991 р. – до цього часу)².

Національні пам'ятки права відображають розвиток права, яке відігравало ключову роль у формуванні та розвитку української державності. Право в історії України виступало важливим чинником державотворення, збереження національної ідентичності та боротьби за незалежність. Його розвиток тісно пов'язаний із прагненням українського народу до свободи, справедливості та власної держави.

Найдавнішою правовою пам'яткою усного (звичаєвого) права українського народу є “Закон Руський”. Це найдавніша відома система норм давнього українського звичаєвого права, яка сформувалася у процесі становлення і розвитку держави Антів і відповідно діяла ще до укладення “Руської правди”. Вважається, що саме “Закон Руський” став основним джерелом “Правди Ярослава”.

Ранній період історії української державності починається з другої половини IV – початку VII ст., коли на території України у межириччі Дністра й Дніпра сформувалася Антська держава – міжплемінний військово-політичний союз. Назва держави походить від назви народу (анти). Візантійські хроністи Прокопій Кесарійський і Менаандр та готський Йордан характеризували Антську державу як міцне політичне об'єднання з демократичним ладом. Її ще називали “Антським царством” (*Regnum Antorum*) або “Антською землею”. Власне антив дослідники вважають першими достовірними предками українців. Так, відомий етнолог і археолог професор зі світовим авторитетом Українського вільного університету В. Щербаківський (1856–1957) вважав, що іменем “анти” називали групу українських племен, а М. Грушевський (1866–1934) прямо називав антив українцями³.

Під час становлення держави Антів передусім почала формуватися територія як одна із найважливіших ознак держави. Далі внаслідок повільного, але неминучого розвитку й ускладнення суспільного виробництва, а також й усього суспільного життя, об'єктивно виникали такі соціально необхідні потреби, функції, на реалізацію яких починають зосереджуватися лише окремі члени роду, племені. У цей час починають формуватися спочатку невеликі групи людей, за якими поступово закріплюються ці “ролі”, що здебільшого вже спеціалізуються на вирішенні саме загальних соціальних справ, насамперед: управління – організація, координація діяльності

² Серeda (н 1) 263.

³ М Грушевський, *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Т. 1: До початку XI віка* (П Сохань (голова редкол), Наук. думка 1994) 176–177.

родичів, співплемінників; координація релігійних вірувань – ритуально-обрядові, релігійні функції; військове керівництво – організація захисту від загарбників та ін.⁴

Наявність великих антських поселень потребувала вироблення й дотримання правил співжиття та організації управління, що також свідчило про зародження держави Антів. Вони усвідомлювали потребу в створенні та дотриманні правил співжиття, тому почали створювати звичаї (з лат. *mos* – звичай, *svesco* – звичка, *mores maiorum* – звичка предків), що сформувалися під впливом природних, історичних, культурних та інших чинників.

Звичаї належить розглядати як свідомі, загальновизнані, усталені правила поведінки, які передаються від покоління до покоління⁵. Звичай – це соціальна норма, правило поведінки, що склалося у процесі співжиття людей у результаті його фактичного застосування упродовж тривалого часу. Звичай виникає разом з людським суспільством і є основною формою соціального регулювання поведінки членів громади за родового ладу. За своєю природою звичай є консервативним і закріплює лише те, що склалося в результаті тривалої суспільної практики, відображаючи і загальні моральні, духовні цінності народу, і забобони, расову та релігійну нетерпимість⁶.

Ознаками звичаю є: стереотипність, публічність, стихійність виникнення і поширення, давність, безперервність, загальний характер, обов'язковість, визначеність, доцільність, територія застосування тощо. З виникненням держави звичай може трансформуватися у правовий звичай, дотримання якого забезпечується державою. Правовий звичай – це звичай, санкціонований державою, а отже, перетворений на джерело права. Звичай встановлюється державою у процесі судової або адміністративної діяльності шляхом закріплення у нормативних актах можливості використання правового звичаю для регулювання певних суспільних відносин⁷. Правовий звичай має регулятивний характер, який стосується майнових, владних, виробничих, розподільних та інших соціальних відносин, офіційно визнаний або санкціонований державою. Сукупність правових звичаїв становить звичаєве право.

Норми звичаєвого права на українських землях склалися історично в процесі становлення та розвитку суспільного життя. За багатовікову історію українського державотворення у житті українського народу формувалися певні звички і традиції, поняття про справедливість, рівність, природне право, правила поведінки у повсякденному житті. Основою формування звичаю була творчість народу. Групи, а потім і спільноти людей усвідомлювали

⁴ П Рабінович, *Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб.* (Лілея 2002) 40.

⁵ *Історія українського права: навч. посіб. для вищ. навч. закл.* (І Безклубий (ред), Грамота 2010) 9.

⁶ І Усенко, 'Звичай', *Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 2: Д–Й* (Ю Шемшученко (голова редкол.), Укр. енцикл. 1999) 568.

⁷ І Усенко, 'Звичай правовий', *Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 2: Д–Й* (Ю Шемшученко (голова редкол.), Укр. енцикл. 1999) 568.

необхідність регулювання тих чи інших відносин, дотримувалися їх упродовж тривалого часу самостійно або під впливом громадської думки⁸. Проте такі традиції та звички, заведені порядки й обряди ще не були нормами звичаєвого права.

Як відомо, характерною ознакою правової норми є загальнообов'язковість правил поведінки, встановлених або санкціонованих державою. Для того, щоб традиція чи звичай, усталений порядок або звичка перетворилися на правову норму, необхідно, щоб вони застосовувалися протягом кількох століть, пройшли випробування кількох поколінь, були визнані офіційно, тобто санкціоновані державною владою. Санкціонування звичаїв українського народу здійснювалося різними способами. Найпростіший полягав у тому, що держава не забороняла їх застосування під час регулювання суспільних відносин. Звичай ставав правовим унаслідок його тривалого та інтенсивного застосування. На перших етапах свого становлення в усній формі його називали “старина”, “правда”.

Поступово правовий звичай перетворювався на норму звичаєвого права і трактувався як “норов”, “покон”, “закон”. Звичаєве право було джерелом формування норм “Закону Руського”, який, припускаємо, почав формуватися в період держави Антів і сформувався у VIII–IX ст. Згадка про “Закон Руський” міститься у русько-візантійських договорах 912 та 944 рр. Так, у русько-візантійському договорі 912 р. зафіксовано: “Якщо ж ударить (хто кого) мечем або поб'є яким-небудь знаряддям. То за удар або побої нехай дасть п'ять літрів срібла за Законом Руським”⁹. У статті 6 русько-візантійського договору 944 р. зазначалося, що “якщо русин учинить убивство, він має бути покараний за Законом Руським”¹⁰, тобто відповідно до власного права Русі. Це одне із найдавніших письмових свідчень існування власної правової системи в Києво-Руській державі ще до укладення “Руської правди”.

“Закон Руський” відповідав рівню розвитку давніх українських племен, відображав розвиток держави Антів, спирався на звичаї та традиції, передбачав відповідальність за вбивство, тілесні ушкодження, крадіжку, допускав кровну помсту, переважали грошові штрафи як покарання, захищав власність і честь людини. Його значення полягало у тому, що він став основою подальшого розвитку давнього українського права, яке в першій половині IX ст. було кодифіковане Великим князем Київським Ярославом Мудрим під назвою “Руська правда”. У ньому відображено перехід від родоплемінних відносин до державних. Він свідчив про формування правової системи Києво-Руської держави¹¹.

⁸ А Ткач, *Історія кодифікації дореволюційного права України* (Видавництво Київського університету 1968) 25.

⁹ *Історія держави і права України: хрестоматія* (О Шевченко (ред), Вентурі 1996) 20.

¹⁰ *Історія держави і права України: хрестоматія* (н 9) 22–25.

¹¹ М Котляр, “Закон Руський”, *Енциклопедія історії України. Т. 3: Е–Й* (В Смолій (голова редкол), Наукова думка 2005) http://www.history.org.ua/?termin=Zakon_ruskiy (дата звернення 12.02.2026).

Однією з найдавніших і найважливіших пам'яток українського писаного права є “Руська правда”, яка стала своєрідним фундаментом писаного законодавства Києво-Руської держави¹². Станом на першу половину IX ст. у Києво-Руській державі ще до укладення “Руської правди” сформувалися такі джерела права: “Закон Руський” (звичаєве право), договори Русі з Візантією, князівське законодавство (устава, уроки, уставні грамоти та ін.). Істотну роль відігравали джерела церковного права, зокрема Церковні статуті Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а також джерела іноземного, переважно візантійського, походження, зокрема «Номоканони» (відомі на Русі як кормчі книги), «Еклога», «Прохірон», «Закон судний людем» та ін. Після проведеної систематизації давнього українського права великим князем київським Ярославом Мудрим основним джерелом права в Києво-Руській державі стала “Руська правда”, яка була першим кодифікованим збірником норм українського звичаєвого права, яке було сформовано давніми українськими племенами, починаючи з держави Антів.

Перша найдавніша редакція “Руської правди” – “Коротка Правда”, або “Правда Ярослава Мудрого” – була укладена на основі норм давнього українського (руського) права, уникнувши запозичень з інших правових систем. Дві наступні редакції “Руської правди”, зокрема “Розширена Правда” та “Скорочена Правда”, були укладені на основі “Правди Ярослава”, звичаєвого права. У зв’язку зі зміцненням князівської влади під час укладення Розширеної та Скороченої редакцій “Руської правди” укладачі спиралися також на князівське законодавство, судову практику та запозичення з інших правових систем, зокрема візантійського права. Відомий український історик і дослідник давньоруського права й міжнародних договорів Києво-Руської держави Федір Китченко цілком слушно зазначав: “Руська правда” стала результатом національного духу і громадського життя народу, пам’яткою права України, що створювалася кількома поколіннями¹³.

“Руська правда” була важливим джерелом пізнання державно-правового розвитку на українських землях у IX–XII ст. і відображенням рівня соціально-політичних, економічних і культурних відносин давньоукраїнського суспільства. Тогочасна ж правова дійсність не застосовувала поняття “закон” до князівських статутів, уроків та інших правових актів, оскільки за того часними уявленнями закон сприймався як Божий припис, як заповіді Святого Письма тощо. Тому “Руську правду” не називали “Руським законом”, хоча за своєю суттю це був основний світський, державний закон, який регулював суспільні відносини у Києво-Руській державі¹⁴. Починаючи з часів Києво-Руської держави та упродовж історичного розвитку України, термін “правда” використовувався як основний під час розробки і прийняття пра-

¹² Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посіб. (Г Демиденко, В Єрмолаєв (уклад). Право 2014) 4–5.

¹³ П Захарченко, Історія українського права: навч. посібник (Освіта України 2019) 52.

¹⁴ І Терлюк, Історія держави і права України (Доновітний час): навчальний посібник (Атіка 2006) 45–50.

вових актів, оскільки будь-яка держава зацікавлена в тому, щоб задекларувати встановлені нею приписи поведінки як правильні, праведні, справедливі, тобто морально виправдані та соціально обґрунтовані.

Отже, слово “правда” покладено в основу права як прагнення до порядку, уособлення справедливості та рівності під час регулювання суспільних відносин, забезпечення організованості й порядку в суспільстві. “Руська правда” регулювала цивільні, кримінальні та процесуальні відносини, закріплювала принципи відповідальності за правопорушення та передбачала захист приватної власності. “Руська правда” свідчить про високий рівень правової думки та наявність упорядкованої правової системи у Києво-Руській державі.

“Руська правда” відіграла важливу роль у розвитку української державності. Вона сприяла зміцненню князівської влади та становленню державного ладу, що свідчить про початки формування українських державно-правових традицій і високий рівень правової культури Києво-Руської держави. Вона також замінила кровну помсту грошовими штрафами, що свідчить про гуманізацію права.

“Руська правда” була важливим нормативно-правовим актом, який вплинув на процес становлення українського права. Крім цього, вона мала значний вплив на розвиток законодавства країн Східної Європи. У науковій літературі списки “Руської правди” прийнято поділяти на три основні редакції, пов’язані між собою змістом і однією епохою.

“Руська правда” не мала одного автора, а була результатом тривалого правотворчого процесу великих київських князів – правителів Києво-Руської держави. Найдавнішою редакцією “Руської правди” є “Коротка Правда Ярослава Мудрого”, укладена (близько 1016 р.). “Коротка Правда” містить 43 статті і складається з чотирьох частин: “Правда Ярослава” (статті 1–18), “Правда Ярославичів” (статті 19–41), “Покон вірний” (ст. 42) і “Урок мостникам” (ст. 43). У “Правді Ярослава” загалом врегульовано питання кримінального і цивільного права та судочинства (статті 1–9 містили норми про злочини проти особи, статті 10–18 – норми про злочини проти майнових прав і про способи відновлення права власності на рухомі речі).

У 1072 р. три сини Ярослава Мудрого (Ізяслав, Святослав і Всеволод) доповнили “Правду Ярослава” та подали її в новій редакції під назвою “Правда Ярославичів”. Її було ухвалено на одному із князівських з’їздів у Вишгороді. Вона складалася з 23 статей (19–41), які доповнювали “Правду Ярослава” та були присвячені злочинам проти особистих, майнових прав і деяким питанням судочинства. “Покон вірний” (ст. 42), виданий у 30-ті роки XI ст., визначав розміри надходжень від штрафів, які накладалися за протиправні діяння, а також розмір винагород князівським слугам. “Урок мостникам” (ст. 43), укладений наприкінці XII – у першій половині XIII ст., присвячений організації мостіння торгових шляхів.

Скорочена редакція “Руської правди” була укладена за князювання Володимира Мономаха (її датують не пізніше 1113 р.). Вона складалася з двох частин: 1) “Суду Ярослава Володимировича”, яка містила 52 статті, доповнені новими правовими нормами з цивільного, кримінального, процесуального права; 2) “Уставу великого князя Володимира Всеволодовича Мономаха”, який містив статті 53–121, що регулювали цивільні, шлюбно-сімейні, спадкові, кримінальні, процесуальні відносини, питання опікунства та інші галузі права. Скорочена редакція (50 ст.), укладена шляхом вибірки низки статей з Розширеної “Руської правди”, не мала самостійного застосування та була призначена для використання у церковних судах¹⁵.

Значний розвиток пам’яток права відбувався у Галицько-Волинській державі (XIII–XIV ст.), яка була спадкоємницею і наступницею Києво-Руської держави. Джерела права Галицько-Волинської держави відображали розвиток правової системи на українських землях після занепаду Києво-Руської держави. Вони поєднували норми руського звичаєвого права, князівського законодавства та впливи європейського права. На території Галицько-Волинської держави продовжувала діяти “Руська правда”, яка була основою судочинства та регулювала цивільні, кримінальні та процесуальні відносини¹⁶. Важливим джерелом права у Галицько-Волинській державі були князівські грамоти, зокрема офіційні документи князів (дарчі, підтверджувальні, судові), закріплювали права бояр, духовенства, міст, монастирів, регулювали земельні відносини та податкові обов’язки. Джерелом права у Галицько-Волинській державі були міжнародні договори, які укладалися з Польщею, Угорщиною, Литвою, Тевтонським орденом, мали юридичну силу й регулювали питання торгівлі, кордонів, військових союзів.

Особливим джерелом права у Галицько-Волинській державі були церковні статuti та канонічне право, які регулювали шлюбно-сімейні відносини, моральні норми. Діяльність духовенства регламентувалася на візантійському праві та місцевих традиціях. Продовжувало діяти звичаєве право, яке регулювало повсякденні відносини, особливо в сільських громадах.

Новим джерелом права у Галицько-Волинській державі було магдебурзьке право, яке надавало українським містам право на самоврядування, незалежні суди та економічну автономію¹⁷. Воно відіграло важливу роль у розвитку української державності, оскільки формувало європейські традиції місцевого самоврядування; сприяло розвитку міського населення як активного суб’єкта політичного життя; закладало основи громадянського суспільства. У Галицько-Волинській державі відбувалося поєднання руських

¹⁵ Б Тищик, І Бойко, *Історія держави і права України: акад. курс: підручник* (Ін Юре 2015) 67.

¹⁶ В Кульчицький, Б Тищик, І Бойко, *Галицько-Волинська держава (1199–1349)* (Біблос 2006) 231.

¹⁷ М Кобилецький, *Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження* (ПАІС 2008) 133–135.

традицій і західноєвропейських впливів, зміцнення князівської влади через систему грамот, простежувалася роль боярства в правовому житті¹⁸.

У Галицько-Волинській державі активно застосовувалися також церковні статuti великих князів київських Володимира та Ярослава. Документи та інші пам'ятки української загальної і правової культури Галицько-Волинської держави згодом масово знищували представники польсько-литовської влади і католицького духовенства. Окремі документи, які збереглися, є унікальними правовими пам'ятками. Вони дають змогу ґрунтовніше вивчити важливі проблеми історії права Галицько-Волинської держави. Серед них – Грамота Івана Берладника 1134 р., Рукописання князя Володимира Васильковича 1287 р., Уставна грамота князя Мстислава Даниловича 1289 р. та ін.¹⁹

Вагоме місце в історії українського права посідають Статuti Великого князівства Литовського – важливі джерела правової культури багатонаціональної держави, що діяли на більшості українських земель у складі Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої. Упродовж XVI ст. було видано три редакції Статутів: 1529 р. (Старий), 1566 р. (Волинський статут) і 1588 р. (Новий). Найдосконалішим з них є Статут 1588 р. – класичний кодекс середньовічного права, що вміщував норми практично всіх галузей права, у т. ч. державного (конституційного) права, чого не було в законодавчій практиці тогочасних європейських країн.

Статuti Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр. створено на основі литовського, білоруського, українського (руського) права та судової практики. Джерелами Статутів також були положення “Руської правди”, німецьких і польських судєбників та норми римського права²⁰. Вони вважалися одними з найпрогресивніших правових актів Європи того часу.

Статuti Великого князівства Литовського мали широке застосування в судах на українських землях під час розгляду і вирішення цивільних та кримінальних справ. Однією з головних ідей Статутів Великого князівства Литовського була ідея християнського гуманізму, яка присутня майже в усіх артикулах статутів, де йшлося про патріотизм, про усвідомлення поняття суверенності народу і держави, про рівність усіх перед законом, про відповідальність уряду перед народом, про засудження деспотизму, про право на власність і особисту недоторканність, про договір як джерело права, про інститут присяги суддів та інших посадових осіб, про станове представництво, про громадянські та політичні права шляхти, про юридичний захист

¹⁸ І Бойко, ‘Становлення української правової традиції в період Київської Русі та Галицько-Волинської держави: східні й західні впливи’, *Західні і східні традиції та впливи в історії права, держави і юридичної думки: матеріали XXXVIII Міжнародної історико-правової конференції, 1–9 червня 2018 р., м. Вінниця* (І Усенко (голова ред. колегія), Олді-плюс 2018) 69–76.

¹⁹ І Бойко, ‘Джерела права Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.)’ [2006] 42 Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична 59–65.

²⁰ А Гурбик, ‘Статuti Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588’ <https://www.history.org.ua/?termin=Statuty_V> (дата звернення 12.02.2026).

прав особи, про віротерпимість і доброзичливе ставлення до всіх народностей, що мешкали в державі²¹. Статути Великого князівства Литовського позитивно вплинули на розвиток українського права, оскільки їхнім основним джерелом була “Руська правда”. Крім цього, прийняття Литовських статутів засвідчило спадкоємність і наступність українського права в умовах української бездержавності. Статут 1588 р. був найдосконалішим і діяв до 1842 р.

Статути Великого князівства Литовського поєднали норми звичаєвого права, руської правової традиції та європейських правових ідей, закріпили принципи судового захисту, рівності шляхти перед законом і визначили порядок державного управління. Литовські Статути гарантували певні права шляхті, містам (через магдебурзьке право), а також закріплювали судову систему. Право в цей період виконувало роль механізму інтеграції українських земель у європейський правовий простір. Литовські Статути закріплювали принцип законності та судового захисту; визнавали місцеві правові звичаї; сприяли розвитку станово-представницької системи; стали прикладом високого рівня правової техніки, як для того часу.

Важливі правотворчі процеси відбувалися в Українській козацькій державі, у результаті яких було створено видатні пам’ятки національного права. Вагомим чинником державотворення було саме право. У період існування Української козацької держави діяли унікальні правові пам’ятки, зокрема звичаєве козацьке право, універсали, ордери, інструкції гетьманів України, листи полковників, “Права, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р., “Суд і розправа в правах малоросійських” 1750 р., “Книга Статут та інші права малоросійські” 1764 р., “Екстракт малоросійських прав” 1767 р., “Екстракт із указів, інструкцій і настанов” 1786 р., Конституція Української козацької держави 1710 р., відома як Конституція Пилипа Орлика 1710 р., та ін.

Правовою пам’яткою та історико-правовою цінністю є звичаєве право Запорозької Січі, яка була важливою та унікальною формою української козацької державності з елементами демократичного ладу упродовж XVI–XVIII ст. Вона мала власну територію, систему органів влади (козацька рада, кошовий отаман, старшина), судочинство, військо, самоврядування, право, символіку. Запорозька Січ характеризувалася рисами демократичної республіки, зокрема найвищим органом була загальна військова рада; кошового отамана та старшину обирали; існувала певна рівність козаків та ін. У Запорозькій Січі діяла власна система норм – звичаєве право. Хоча воно переважно не було письмово кодифіковане, його норми: регулювали майнові, сімейні та кримінальні відносини, ґрунтуючись на принципах рівності, справедливості, колективізму та виборності влади; регулювали військову службу та дисципліну; визначали порядок обрання старшини та кошового

²¹ Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 р. (С Ківалов, П Музиченко, А Паньков (ред), Юридична література 2002) 23.

отамана; встановлювали правила судочинства і покарання тощо. Ці норми застосовувалися усно, але фактично мали силу закону й були обов'язковими для всіх козаків. Звичаєве право Запорозької Січі є історичною правовою пам'яткою, оскільки відображає розвиток українського права та має значну культурну й правову цінність як елемент національної правової спадщини.

Однією із найважливіших пам'яток українського (козацького) права XVIII ст. вважаються “Права, за якими судиться малоросійський народ” (1743 р.) – результат ґрунтовної кодифікації права в Українській козацькій державі²². У результаті проведеної кодифікаційної роботи 8 липня 1743 р. у Глухові було підписано проєкт кодексу під назвою “Права, за якими судиться малоросійський народ” (далі – “Права”), який мав чітку структуру і складався з 30 глав, що поділялися на 532 артикули та 1607 пунктів. За способом систематизації “Права” були кодексом, результатом кодифікації права, оскільки члени кодифікаційної комісії провели змістовну переробку, узгодження й об'єднання певної групи джерел права Української козацької держави, а також тому, що норми у “Правах” об'єднані у глави, артикули, пункти, узгоджені між собою.

У “Правах” було вміщено норми державного, цивільного, кримінального та процесуального права Української козацької держави²³. “Права” не отримали державного затвердження з таких причин: поступове обмеження, а відтак повне скасування російським самодержавством української державності, зокрема власної правової системи; обґрунтування в “Правах” права на політичне самовизначення; деяка відмінність українського права від російського; досконаліша юридична техніка; відсутність посилок на російські джерела; розбіжності в поглядах стосовно доцільності затвердження “Прав” серед генеральної старшини.

Не будучи офіційно затвердженими, “Права, за якими судиться малоросійський народ” набули поширеного фактичного застосування в судових установах Української козацької держави як законодавчий акт при розгляді та вирішенні судових справ та мали позитивний вплив на подальший розвиток українського права. “Права, за якими судиться малоросійський народ” (1743 р.) як національна пам'ятка права відображали високий рівень української правотворчості, зрілості української еліти, високого рівня державно-правової культури українського народу, закріплювали станові права козацької старшини, були ґрунтовною кодифікацією українського права перед остаточною ліквідацією української державності Російською імперією.

Визначною пам'яткою права Української козацької держави був збірник норм права – “Суд і розправа в правах малоросійських”, укладений бунчуковим товаришем Федором Чуйкевичем 1750 р. (завершений 1750–1758 рр.).

²² І Грозовський, *Право Нової Січі (1743–1775 рр.): навч. посібник* (Видавництво Ун-ту внутрішніх справ 2000) 14–26.

²³ Ткач (н 8) 78–91.

“Суд і розправа...” є систематизованим витягом норм польсько-литовського, російського законодавства та українських звичаєвих норм, що діяли упродовж XV–XVIII ст., зокрема на основі Литовського статуту 1588 р. У збірнику викладено норми щодо судового процесу; доказів; строків позовів; апеляції; виконання судових рішень; сімейного, спадкового та земельного права. Хоча збірник і не мав офіційного імперського статусу, ним користувалися під час розгляду судових справ, і він вплинув на подальші судові реформи в Україні 1760–1763 рр. Зокрема, рекомендації Ф. Чуйкевича враховувалися при реформуванні станових судів²⁴.

Цікавою пам’яткою національного права є “Книга Статут та інші права малоросійські”, яка була створена у 1764 р. й укладена правознавцем В. Кондратьєвим²⁵. Цей збірник став одним із перших практичних посібників для суддів і судових практиків на українських землях. До “Книги Статут...” увійшли головним чином основні положення Литовського статуту 1588 р.; норми магдебурзького права; матеріали української ділової практики; положення російського законодавства першої половини XVIII ст. В. Кондратьєв здійснив переклад і систематизацію правових норм із польської та латинської мов, що дало змогу зробити правовий збірник доступним для судового застосування. “Книга Статут...” не мала статусу законодавчого акта, але широко застосовувалася в судовій практиці в умовах судової реформи Гетьманщини 1760–1763 рр. та виконувала роль посібника для суддів²⁶.

Заслугує на увагу “Екстракт малоросійських прав” (1767 р.), який уклав Олексій Безбородько. Це був систематизований збірник правових норм державного, адміністративного і процесуального права Української козацької держави. Збірник містив вступ, 16 розділів та додатки, зокрема інструкцію про суди 1730 р. і відомості про чини 1765 р. “Екстракт...” охоплював широкий спектр правових норм: права і повноваження органів державного управління в Україні; судові та адміністративні питання; привілеї шляхти й духовенства; питання щодо становища “простого народу”. Цей збірник є цінним джерелом для дослідження середньовічного права України XVIII ст. Він відтворював розвиток норм права в Українській козацькій державі у їхній хронологічній послідовності²⁷.

До національних пам’яток українського права часів Української козацької держави варто віднести “Екстракт із указів, інструкцій і установлень”

²⁴ В Чехович, ‘Суд і Розправа в правах малоросійських’, *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 9: Прил – С (В Смолій (голова редкол), Наукова думка 2012) 882.*

²⁵ К Лісогорова, “Книга Статут та інші права малоросійські” 1764, “Книга Статут и прочія права малоросійськія и другіе, служащія к тому, переписки трудов и собранія Василя Петрова сына Кондратьева”, *Велика українська юридична енциклопедія. Т. 1: Історія держави і права України (Право 2016) 364.*

²⁶ Н Долматова, Н Атаманова, ‘Аналіз “Книги Статутів та інші права малоросійські” 1764 року крізь призму кодифікації права Гетьманщини’ [2017] 27 *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету 11–14.*

²⁷ О Гуржій, “Екстракт малоросійських прав” 1767, *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е–Й (В Смолій (голова редкол), Наукова думка 2005) <https://www.history.org.ua/?termin=Ekstrakt_malorosiyskykh_grav_1767> (дата звернення 12.02.2026).*

(1786 р.). Після ліквідації автономії Гетьманщини і запровадження загальноімперської адміністративної системи з губерніями виникла потреба узгодити місцеві правові традиції з загальноросійським законодавством. На основі “Екстракту малоросійських прав” та низки імперських актів 1767–1786 рр. чиновники Малоросійської експедиції Сенату підготували новий збірник витягів з нормативних актів – “Екстракт із указів, інструкцій і установлень” 1786 р. Цей збірник поєднав правові норми як українського, так і російського походження – фактично він став систематизованим збірником імперського й місцевого законодавства, спрямованим на уніфікацію правового режиму в Україні після втрати державності. “Екстракт...” 1786 р. здобув офіційний статус і був розісланий для практичного застосування в українських судах, що означало остаточний перехід українського населення під вплив загальноімперської правової системи Російської імперії²⁸.

Пам'ятки права XVIII ст., зокрема “Суд і розправа...” (1750–1758 рр.), “Книга Статут...” (1764 р.), “Екстракт малоросійських прав” (1767 р.) та “Екстракт із указів, інструкцій і установлень” (1786 р.) відображають еволюцію юридичної думки й практики в період занепаду Української козацької держави та переходу її під юрисдикцію російської правової системи. Ці збірки є важливими джерелами для історико-правового вивчення, оскільки відображають соціально-політичні зміни в державному й правовому устрої України XVIII ст.

Особливе місце серед національних пам'яток права займає Конституція Української козацької держави 1710 р. – “Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького”. Цей документ справедливо вважається однією з перших європейських конституцій і засвідчує прагнення українського народу до правової держави, поділу державної влади та обмеження гетьманських повноважень. Вона є свідченням високого суспільно-політичного та культурного розвитку українського народу, його чільних представників та продовжувала традиції розвитку права і законодавства, витоки яких сягають тисячоліть.

У історичній та історико-правовій літературі вона умовно відома як Конституція П. Орлика, оскільки була розроблена і прийнята з ініціативи українського гетьмана Пилипа Орлика. В історіографії вживаються й інші її назви: “Договір”, “Хартія”, “Угода”, “Акт”, “Бендерська конституція”, “Козацька конституція”, “Конституція Української гетьманської держави”, “Перша конституція України”, “Конституція Війська Запорозького”, “Українська конституція” тощо. Проте, як видається, коректніше її називати Конституцією України 1710 р. або Конституцією Української козацької держави 1710 р., оскільки станом на 1710 р. існувала Українська козацька держава, особливо відбувалася активна боротьба за її збереження і розвиток.

²⁸ А Ткач, “Екстракт малоросійських прав” 1767 р. – цінна пам'ятка права України [1965] 6 Вісник Київ. ун-ту: Сер. Право 86.

Конституція 1710 р. стала підсумком існування Української козацької держави. У тексті самої конституції територію козацької держави названо Україною, Малою Руссю, Військом Запорозьким. Вживання в історико-правовій літературі назви “Конституція П. Орлика” до певної міри применшує значущість і важливість саме першої демократичної Конституції України. Як видається, варто наголошувати насамперед на Конституції 1710 р. як основному законі Української козацької держави, а вже згодом справедливо акцентувати на особі українського гетьмана П. Орлика як головного ініціатора її розроблення і прийняття. Варто також зауважити про те, що основними пріоритетами внутрішньої і зовнішньої політики Української козацької держави гетьман Пилип Орлик вважав її незалежність та територіальну цілісність. Внутрішня політика та засади Української козацької держави будувалися на доволі прогресивних на той час демократичних засадах, які були закріплені в Конституції 1710 р.²⁹

Історико-правовий і юридичний аналіз змісту Конституції України 1710 р. свідчить про те, що це була саме конституція Української козацької держави, у якій на високому як для того часу рівні визначено державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих і судових органів влади, виборчу систему, права й обов’язки держави, суспільства та громадян. Укладачі Конституції України 1710 р. спиралася насамперед на досвід державного будівництва в Україні упродовж Х–XVII ст. і національні джерела та політико-правові ідеї, закріплені у “Руській правді”, князівському законодавстві ранніх українських держав – княжої Києво-Руської держави України-Руси та її спадкоємниці та наступниці – Галицько-Волинської держави, у яких відбувалося закладення основ формування органів державної влади, самоврядування, права тощо. Це формувало умови для зародження елементів конституціоналізму в пізніші часи. У той час було закладено прототипи механізмів формування та функціонування політичної влади. Правитель держави – великий князь київський чи галицько-волинський князь зосереджували законодавчі, виконавчі та судові повноваження, відбувалося формування вищих і місцевих органів влади, формувалися органи самоврядування і органи прямої демократії (народні збори). З прийняттям Конституції України 1710 р. починається формування українського конституціоналізму.

Конституція 1710 р. була першою демократичною конституцією в Україні та Європі. Конституція України 1710 р. майже на 70 років випередила Декларацію про незалежність США (1776 р.), майже на 80 років – Конституцію США (1787 р.), французьку Декларацію прав людини і громадянина (1789 р.), конституції Польщі і Франції (1791 р.). Саме Конституція 1710 р. була першою в Україні та Європі конституцією держави, яка передбачила

²⁹ І Бойко, ‘Конституція України 1710 р. та її місце в багатовіковій історії національного державотворення’ [2020] 4 Часопис Київського університету права 16–25 <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.01>.

республіканську форму державного правління, систему стримувань і протигаг між гілками державної влади, унітарність державного устрою, захист соціально-економічних прав усіх верств населення в державі тощо. Конституція 1710 р. закріплювала поділ державної влади; обмежувала владу гетьмана; визнавала права та свободи козацтва; підтверджувала прагнення до незалежної української держави.

Головним автором і редактором “Пактів і Конституцій...” був П. Орлик. Також у розробці цього проекту та ухваленні брали участь найближчий радник гетьмана І. Мазепа А. Войнаровський, кошовий отаман Запорозької Січі К. Гордієнко, прилуцький полковник Д. Горленко, генеральний обозний І. Ломиковський, генеральний бунчужний Ф. Мирович, генеральний осавул Г. Герцик, генеральний писар І. Максимович, генеральний суддя К. Довгополь, а також інші старшини та козаки. Безпосередньо над документом працювали з другої половини лютого 1710 р., при цьому декілька разів посланці з Бендер їздили до Лівобережної України для консультацій з окремими представниками уряду гетьмана І. Скоропадського.

Джерелами “Пактів і Конституцій...” були оригінали й копії текстів міжнародних договорів (їхні проекти, у т. ч. й дипломатичні “інструкції”) гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Тетері, І. Брюховецького, П. Дорошенка, І. Самойловича з правителями Речі Посполитої, Московського царства, Османської імперії, Кримського ханства та Шведського королівства, що були укладені в другій половині XVII ст. Окрім того, укладачі “Пактів і Конституцій...” використали тогочасні європейські політичні теорії Ф. Аквінського, Ю. Алімпія, Н. Макиавеллі, Ж. Бодена, Ф. Бекона, Й. Альтузія, Д. Локка, Г. Гроція, С. Пуфендорфа та ін.

Значний вплив на розвиток української філософської і правової думки на початку XVIII ст. мала європейська правова традиція. Це було зумовлено насамперед тим, що більшість українських мислителів та деякі представники генеральної старшини здобували вищу освіту в європейських університетах Італії, Німеччини, Австрії, Голландії, де популярними були ідеї непопущності природних прав людини, демократії, свободи, рівності, соціальної справедливості, законності, покладені згодом в основу Конституції 1710 р.³⁰ Укладачами Конституції 1710 р. бралася до уваги набута політична практика, сформована від часу функціонування Української козацької держави.

У розробленні Конституції вагомою була активна участь кошового отамана Запорозької Січі Костя Гордієнка, який вважав своєю головною метою збереження вольностей і незалежності Запорозької Січі як головної опори і гаранта Української козацької держави. Тому він безпосередньо очолив запорожців у їхньому протистоянні наступу московського царя Петра I на

³⁰ Л. Худояр, ‘Реалізація принципу рівності у положеннях конституції Пилипа Орлика 1710 р.’, 300 років Конституції гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 14 травня 2010) (Львів: держ. ун-т внутр. справ 2010) 187.

запорозькі землі. Політичний та правовий статус Запорозької Січі докладно відображено в тексті Конституції 1710 р.

Конституція України 1710 р. складалася зі вступу (преамбули) та 16 розділів (пактів). На відміну від сучасних конституцій, вона не мала поділу на статті. Текст Конституції було написано латинською і староукраїнською мовами. Конституція не набула чинності на всій території України, оскільки більша частина території України була окупована московськими військами. Вона є першою писаною демократичною конституцією в Україні та Європі, а також результатом існування Української козацької держави. Конституція 1710 р. також була просякнута демократичним духом народовладдя, що ставить її в один ряд із найвидатнішими пам'ятками світового конституціоналізму.

Реалізація Конституції 1710 р. була обмежена внаслідок несприятливої міжнародної ситуації, постійних військових дій і поразки українців у Полтавській битві 1709 р. Однак упродовж кількох років конституційні положення частково діяли на території Правобережної України завдяки походам 1711 і 1713 рр. військ гетьмана П. Орлика та визнанню його влади місцевим населенням. Вона особлива тим, що створила демократичні стандарти поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову задовго до опублікування трактату Ш. Л. Монтеск'є "Про дух законів".

Конституція 1710 р. є основою першого етапу становлення конституціоналізму в Україні та утвердження Української козацької держави. У ній була розроблена модель держави, яка відповідала історичному розвитку України і заснована на реалізації природного права української нації на політичне самовизначення. Провідною ідеєю Конституції 1710 р., яка пронизує весь її текст, є нове розуміння і турбота про Батьківщину (в деяких перекладах Вітчизну).

Конституція проголошувала незалежну Українську козацьку державу республікою. У ній було закладено також підвалини поділу державної влади, юридично закріплено порядок здійснення демократичних виборів посадових осіб. Вона проголошувала національний суверенітет й визначала державні кордони, сприяла забезпеченню прав людини, створенню суспільства на засадах єдності та взаємодії трьох видів державної влади: законодавчої (Генеральна рада), виконавчої (гетьман, обмежений законом у своїх діях, та уряд при ньому – Рада генеральної старшини) і судової, підзвітної і контрольованої, однак незалежної від гетьмана. Автори Конституції 1710 р. зазначають, що викладені в ній пункти (пакти) про внутрішній державний устрій ґрунтуються на традиціях "доброго порядку", що існував у козацтві України згідно з їхніми "давніми правами і вольностями", маючи на увазі передусім виборність гетьмана, полковників і наявність Генеральної ради. У Конституції 1710 р. було поставлено завдання "здійснити таку важливу справу, як виправлення і піднесення своїх принижених

прав та вольностей”, а також закріплено ще не знані в тогочасній Європі засади демократичного суспільства.

Українська Конституція 1710 р. мала важливе політико-правове значення, оскільки була закономірністю існування Української козацької держави і свідчила про державотворчість української нації. Конституція України 1710 р. закріплювала ідеї суверенітету, демократії, гуманізму, справедливості, а також була важливим чинником боротьби за збереження Української козацької держави. Дотримання Конституції України 1710 р. мало сприяти утвердженню української демократичної держави і соціально-політичній консолідації тогочасного українського суспільства. Ця Конституція встановлювала основні засади державного, суспільного та правового життя Української козацької держави.

Конституція 1710 р. була своєрідним суспільним договором, першочергова мета якого полягала у забезпеченні прав та вільного розвитку суспільства тогочасної України. Як вище зазначалося, вона закріплювала принцип поділу державної влади, встановлювала демократичні та договірні засади формування органів державної влади, спосіб їхньої організації та взаємодії, визначала їхню компетенцію та функції. В Конституції України 1710 р. було закріплено інші важливі принципи, зокрема рівності (ст. 6 – “рівність козаків у публічних справах”), верховенство закону і непорушності природних прав людини, які були покладені в основу механізму запобігання узурпації влади, порушення цілісності та суверенітету держави. Було розмежовано компетенцію органів державної влади і посадових осіб та закріплено їх конституційний статус.

Українська Конституція 1710 р. була спрямована на утвердження і розвиток національної ідеї, духовні та моральні цінності миру, толерантності, добра, справедливості. У період Української козацької держави, особливо в часи прийняття Конституції 1710 р., відбувалося формування національної ідеї. Тогочасні українці в умовах функціонування власної держави усвідомлювали себе окремою нацією (народом) з власною територією, історією, мовою, культурою, традиціями тощо. Конституція 1710 р. просякнута ідеєю побудови національної держави.

Унікальність першої Української конституції полягає також у тому, що у ній вперше Українська держава зобов'язувалася дбати про матеріальні інтереси “бідного посполитого люду”, “нещасного простолюду”, “убогих людей”. Інакше кажучи, ставився акцент на забезпеченні та захисті державою прав людини. Конституція 1710 р. мала гуманістичний характер, що проявлялося в закріпленні норм людяності в суспільстві, зокрема любові, доброти, милосердя між людьми, відстоюванні рівності, справедливості в суспільних відносинах.

Порівняно з першою Конституцією Франції 1791 р. перша Конституція України 1710 р. була досконалішою і демократичнішою. Якщо українсь-

ка Конституція 1710 р. передбачала республіканську форму правління, то французька Конституція 1791 р. закріплювала конституційну монархію як форму державного правління. Проаналізований вище порядок формування українського парламенту та його склад за Конституцією 1710 р. був демократичнішим, ніж за французькою Конституцією 1791 р., де законодавчі збори обиралися шляхом двоступеневого голосування терміном на два роки та його депутати обиралися “активними громадянами” відповідно до майнового цензу й депутатами могли бути обрані тільки землевласники. Виконавча влада передавалася королю й міністрам, які призначалися королем і звітували тільки перед ним. Король не мав права розпускати Законодавчі збори, але одержував право тимчасового вето (заборони) на рішення парламенту³¹.

Отже, Конституція України 1710 р. має важливе значення в історії національного державотворення. Прийнята у часи Середньовіччя, коли панували переважно абсолютистські монархії, вона стала найпередовішим у тогочасному європейському суспільстві державним актом, який визначав Україну як демократичну християнську республіку з виборною гетьманською владою. Конституція 1710 р. стала фундаментом для подальшого розвитку українського державотворення. Демократичні ідеї, висловлені в Конституції 1710 р., стали втіленням майже тисячолітнього державотворчого розвитку України, свідченням високого рівня національної свідомості, підтвердженням рівня її високої політичної культури і самобутності. Перша українська конституція втілила в собі гуманістичні та демократичні традиції. Запровадження козацьких рад свідчило, що засади парламентаризму активно розвивалися в середовищі політичних діячів Української козацької держави. Крім того, закріплені Конституцією 1710 р. засади індивідуальної відповідальності службовців за розтрату державного майна, незалежності судової гілки влади, розмежування компетенції між гетьманом та Генеральною радою тощо були свідченням новаторства та демократизму в організації державної влади. Конкретні форми державного правління в Українській козацькій державі мали розвиватися згодом. Конституція передбачала поділ державної влади на окремі види, станову гетьманську парламентську республіку з виборним гетьманом, що відповідало українській демократичній державно-правовій традиції. Цей устрій суспільства відповідав головним постулатам конституції держави, що відрізняв її від середньовічних політико-правових актів.

Перша українська конституція 1710 р. випереджала свій час, вона була прийнята тоді, коли французькі та англійські просвітителі ще тільки приступали до розробки тих конституційних ідей, які вже були закладені в ній. Як і належить такому документу, Конституція 1710 р. визначала державний устрій, принципи роботи органів влади, виборчу систему, а також права й обов'язки держави та громадян. Враховуючи проаналізовані вище основні положення Конституції 1710 р., її справедливо можна вважати першою пи-

³¹ Б Тищик, Л Шевчук, *Франція: історія державності і права (IX–XXI ст.): навч. посіб.* (Світ 2018) 111–114.

саною демократичною конституцією України. Уперше в історії українського державотворення у Конституції 1710 р. сформовано модель вільної і незалежної держави, заснованої на природному праві української нації на свободу і політичне самовизначення.

Українська Конституція 1710 р. мала на меті консолідацію тогочасного українського суспільства, про що свідчать зафіксовані в ній обмеження самовладдя гетьмана, розширення демократичних засад у суспільстві, повернення Запорозькій Січі традиційних прав і вольностей та особливого статусу, підтвердження прав українських міст, обмеження соціальної експлуатації. Отже, Конституція 1710 р., створена на основі узагальнення попереднього історичного досвіду, була спробою сформуванати надійне соціальне підґрунтя для реалізації національно-державницьких планів щодо визволення України з-під гнобительського ярма сусідніх держав. Однак у зв'язку з певними історичними подіями, Конституції 1710 р. не судилося бути втіленою в життя.

Створивши понад 300 років тому першу Конституцію в Європі, Україна три століття не мала свободи. На заваді вільнолюбним прагненням українців ставали або Російська імперія, або Польща, або інші держави, які хижим оком дивилися на багаті природні ресурси української землі, на працелюбних українців. Останнім залишалося лише боротися з загарбниками своєї Батьківщини, взявши за гасло своєї боротьби слова гетьмана України Пилипа Орлика: “В кінці, який би успіх не мала наша акція, який би не був здобуток зброї, яку ми підняли справедливо, ми матимемо утіху, що працювали навіть з небезпекою нашому життю для слави і величності нашої Батьківщини”. Ці слова особливо актуальні в наш час, коли Україна бореться за свою державну незалежність.

Важливою пам'яткою національного права вважається “Зібрання малоросійських прав” 1807 р., яке посідає значне місце в історії розвитку правового регулювання цивільних відносин на українських землях у першій половині XIX ст. Це була, на жаль, остання з численних спроб кодифікації українського права. У ньому було систематизовано цивільно-правові норми з Литовського статуту 1588 р. та польських переробок збірників магдебурзького права, що застосовувалися на українських землях упродовж XVI–XVIII ст. “Зібрання малоросійських прав” 1807 р. мало поширювати свою чинність на Київську, Чернігівську і Полтавську губернії. У ньому найповніше представлено норми, що стосувалися майнових, шлюбно-сімейних та спадкових відносин. Укладачі “Зібрання” планували його включити одним із розділів “Книги законів Російської імперії”. Проте її написання не було завершено, тому “Зібрання малоросійських прав” 1807 р. фактично не застосовувалося. Оригінал “Зібрання” зберігається у Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі. У 1957 р. його виявив видатний український правознавець А. Ткач. У 1993 р. його було опубліковано вченими-правознавцями Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

“Зібрання малоросійських прав” 1807 р. складалося з трьох частин, викладених у п’яти книгах³². Частини поділено на розділи (42), а розділи на параграфи (1377). У першій частині (8 розділів, 303 параграфи) містилися правові норми, що визначали правоздатність і дієздатність (про народження, стать, вік, фізичну і моральну здатність до укладення договорів), порядок укладення шлюбу, майнові та особисті взаємовідносини подружжя, батьків і дітей. Друга частина (4 розділи, 289 параграфів) була присвячена дітям і правам, “через них набути”, договорам, наслідкам недозволених дій. Правові норми систематизовано в таких розділах: “Про дії взагалі”, “Про дії особистості”, “Про договори”, “Про дії недозволені”. До цієї частини додано список цін на майно. Зміст другої частини свідчить про те, що в ній викладено норми зобов’язального права, зокрема з питань, що стосуються осудності, волевиявлення, договорів та зобов’язань, що з них випливають. У третій частині вміщено правові норми, що регулювали майнові відносини: про володіння і власність, способи набуття права власності, про спадщину, земельне і оброчне право, про давність тощо. У цій частині розділи мали такі назви: “Про володіння і власність”; “Про володіння і привласнення речей, що не мають володільця чи покинуті”; “Про ловлю звірів”; “Про здобич”; “Про набуття власності через посередництво”; “Про давність володіння і прострочку”; “Про спадщину”; “Про дарчі записи”; “Про купчі кріпості чи про купівлю і продаж”; “Про позички і позику”; “Про перепродаж”; “Про договори, засновані на ризику”; “Про договори передачі майна на зберігання”; “Про забезпечення”; “Про відібрання і протести”; “Про договори між господарем і слугою”; “Про уповноваження”; “Про спільне володіння по праву спадщини”; “Про розподіл спільної власності”; “Про спільну власність взагалі”; “Про поземельне і оброчне право”; “Про повернення власності”; “Про право на закладний”; “Про форму”; “Про право на відрахування”; “Про право на викуп”; “Про позичку і право користування чужим майном”.

Складаючи проєкт “Зібрання”, Ф. Давидович ліворуч від тексту, на відведених для цього полях вказував на джерело, з якого взято відповідну норму. Таких посилань було 1255, з них найбільше – на Литовський статут 1588 р., на норми якого зроблено 515 покликань. Далі йшли: “Зерцало Саксонів” – 457, право хельмінське – 224, право магдебурзьке – 58 і “Порядок прав цивільних” – 1. У двадцяти випадках посилань не було. Однак у вступі зазначено, що ці параграфи розроблено на основі звичаїв³³. Зміст “Зібрання малоросійських прав” засвідчив збереження правових традицій Києво-Руської держави, Галицько-Волинської держави, запозичення норм римського, німецького, польського, литовського права, тобто його європейську зорієн-

³² Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: в 2-х томах. Т. 1 (Р Стефанчук, М Стефанчук (ред), Правова єдність 2009) 885–1022.

³³ Ткач (н 8) 147.

тованість. Водночас “Зібрання” стояло набагато вище від Литовського статуту не лише за структурою, а й за змістом.

“Зібрання малоросійських прав” не були затверджені російською владою, оскільки їхній зміст значною мірою суперечив політиці російського самодержавства. Крім цього, норми “Зібрання” відповідали духу Нового часу, більш пристосованими до регулювання саме нових економічних відносин. Зокрема, прогресивними були ті норми “Зібрання”, які визначали дитину носієм окремих цивільних прав за фактом народження. Значну кількість норм присвячено володінню, яке трактувалося зовнішньою формою власності. Володільць мав перевагу перед тим, “хто шукав своє”. Спір про власність суд розглядав лише після вирішення питання про володільця речі. Речі поділяли на рухомі та нерухомі. Нерухомі своєю чергою поділяли на набуті та родові. Родовим вважали майно, одержане за батьківським чи материнським заповітом або за законом; одержане як придане дочки (віно); одержане від батьків внаслідок виділу частки. До системи речових прав входили: право володіння, право власності, право застави та право на чуже майно. Володіння поділялося на повне і неповне, законне і незаконне, а також на недоказане. Право власності припинялося у разі вчинення тяжкого злочину, змови та бунту проти государя, порушення загального спокою, фальшивомонетництва, зради, здачі фортеці, подання фальшивих документів, втечі зі служби. Вдова шляхтича втрачала право власності у разі одруження з простолудином. Учасниками договірних і недоговірних зобов'язань могли бути лише дієздатні особи³⁴. У “Зібранні” містилися усі класичні види договорів. Визначалася форма договорів – усна та письмова. “Зібрання малоросійських прав” серед пам'яток права України посідає особливе місце. Більшість науковців однастайні в тому, що “Зібрання малоросійських прав” можна вважати проектом першого Цивільного кодексу України.

У XVIII–XIX ст. у часи втрати української держави, коли українські землі були розділені та перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперій, не було можливості створювати національні пам'ятки права. Проте в українських селах продовжувало діяти звичаєве право, яке стало засобом збереження національної самобутності українського народу. Застосування українського звичаєвого права зберігало ідеї української державності, культуру, було пам'яттю українського народу, яка передавалася від покоління до покоління, та сприяло національному відродженню.

У XVIII ст. надзвичайно важливу роль відіграла українська інтелігенція щодо формування передумов національного відродження у XIX ст., розвитку правової думки та популяризації ідей державності. У XVIII ст. українська еліта (духовенство, козацька старшина, освічене міщанство) зосереджувалася навколо культурно-освітніх центрів, насамперед Києво-Могилянської

³⁴ Ткач (н 8) 147–150.

академії³⁵. Саме вона стала осередком формування освіченої верстви, яка зберігала традиції української мови й культури; підтримувала історичну пам'ять про козацьку державність; розвивала ідеї автономії України у складі Російської імперії.

Після ліквідації Української козацької держави (1783 р.) та Запорозької Січі (1775 р.) інтелігенція почала активніше осмислювати проблему втрати української держави. З'являються історико-політичні твори, зокрема анонімна "Історія Русів", у якій обґрунтовувалася ідея окремішності українського народу та його права на самоврядування. У XVIII ст. формуються ідейні засади майбутнього національного відродження, зокрема усвідомлення історичної окремішності; захист прав і вольностей; розвиток культурної традиції. Ідеї XVIII ст. стали підґрунтям для діяльності Кирило-Мефодіївського товариства (1845–1847) – першої української політичної організації Нового часу.

Серед національних пам'яток права першої половини XIX ст. особливе місце посідають програмні документи Кирило-Мефодіївського товариства. Йдеться про два політичні трактати: "Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія" та "Закон Божий (Книга буття українського народу)" Миколи Костомарова. Хоча ці документи не були нормативно-правовими актами у формальному розумінні, вони є важливими пам'ятками української конституційної та політико-правової думки, оскільки містили концепцію державного устрою, прав людини, федералізму та національного визволення.

"Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія" визначав програму, мету й організаційні засади діяльності товариства. Основні ідеї та правові положення передбачали федеративний устрій слов'янських народів, зокрема передбачалося створення федерації рівноправних слов'янських республік із центром у Києві. Федерація мала ґрунтуватися на добровільності та рівності народів. "Статут" проголошував необхідність скасування самодержавства, кріпосного права та станових привілеїв. "Статут" передбачав демократичний республіканський лад. Передбачалася виборність органів влади, представницьке правління, рівність громадян перед законом. У "Статуті" наголошувалося на важливості християнських моральних засад права. Право розглядалося як втілення євангельських принципів свободи, братерства й справедливості³⁶. "Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія" містив проєкт конституційного устрою, заснований на принципах народного суверенітету. Уперше у новітній історії України було сформульо-

³⁵ М Яременко, 'Кисво-Могилянська академія, Київська братська школа, Київський колегіум, Київська академія, Київська духовна академія, Національний університет "Кисво-Могилянська академія"', *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 4: Ка–Ком* (В Смолій (голова редкол), Наукова думка 2007) 183.

³⁶ Р Симоненко, 'Кирило-Мефодіївського товариства статут', *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 4: Ка–Ком* (В Смолій (голова редкол), Наукова думка 2007) 528.

вано ідею політичної незалежності України в межах федерації. “Статут” став одним із перших програмних актів українського конституціоналізму.

Особливе значення має “Закон Божий (Книга буття українського народу)” М. Костомарова, у якому поєднано історіософію, релігійно-моральне вчення, політичну програму визволення. Провідними ідеями були концепція народного суверенітету, що передбачала право українського народу бути носієм історичної правди й свободи; засудження тиранії та імперського гноблення. Самодержавство трактується як порушення Божого закону; рівність і братерство народів. Проголошувалася ідея федерації слов’янських народів без панування одного над іншим; соціальна справедливість, засуджувалися кріпацтво, станові привілеї, соціальна нерівність. Попри релігійно-публіцистичну форму “Закон Божий” мав виразний правовий зміст, зокрема формулював ідею прав людини як Божого дару; обґрунтовував право народу на повстання проти тиранії; пропонував модель справедливого суспільного устрою³⁷. Це пам’ятка природно-правового мислення, де джерелом права є моральний закон і воля народу.

Ідеї Кирило-Мефодіївського товариства вплинули на український національний рух другої половини XIX ст.; стали ідейною основою політичних програм початку XX ст.; передували конституційним актам доби Української революції 1917–1921 рр. “Статут Слов’янського товариства св. Кирила і Мефодія” та “Закон Божий (Книга буття українського народу)” є визначними пам’ятками української національної правової думки XIX ст. Вони сформулювали концепцію федеративної слов’янської республіки; обґрунтували принцип народного суверенітету; проголосили рівність, свободу й соціальну справедливість; започаткували традицію українського модерного конституціоналізму. Попри переслідування та розгром товариства у 1847 р. його програмні документи стали важливим етапом формування української політичної нації та правової ідеології.

Важливе місце посідають пам’ятки права періоду національно-визвольних змагань початку XX ст. Особливу роль відіграли Універсали Центральної Ради, Конституція УНР 1918 р., законодавчі акти ЗУНР, у яких було зроблено спробу створення демократичної правової держави.

Універсали Центральної Ради – це офіційні державно-політичні акти, які проголошувала Українська Центральна Рада протягом 1917–1918 рр. під час Української революції і стали важливим елементом розбудови національної державності. Було видано чотири універсали. Першим універсалом заявлено про українську автономію в складі демократичної (немонархічної) Росії, останнім проголошено державну незалежність України³⁸. Універсали Центральної Ради заклали правові основи української державності, відобразили

³⁷ І Глизь, “Книга буття українського народу” або “Закон божий”, *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 4: Ка–Ком* (В Смолій (голова редкол), Наукова думка 2007) 358.

³⁸ О Мироненко, *Світоч української державності: Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради* (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 1995) 119–156.

еволюцію від автономії до незалежності, стали важливим етапом Української революції 1917–1921 рр.

Надзвичайно важливе значення для подальшого політико-правового розвитку Української держави мала Конституція УНР 1918 р., яка проголосила Українську Народну Республіку суверенною демократичною парламентською державою з розподілом державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Вона запровадила та здійснила правове регулювання зовсім нових для тогочасної української правової системи принципів, зокрема таких як визнання народу основним джерелом влади, децентралізації влади, принцип рівності політичних і громадянських прав тощо³⁹. Конституція УНР у правовому полі зафіксувала нові для української правової системи інститути, зокрема, інститут адміністративно-територіального поділу, громадянства, депутатської недоторканності тощо. Основний Закон УНР здійснив реальне, а не декларативне закріплення демократичних цінностей і принципів, значна частина яких була використана під час розробки Конституції незалежної Української держави, прийнятої 28 червня 1996 р.

Важливе місце серед національних пам'яток займає Конституція Карпато-Української держави, ухвалена 15 березня 1939 р. у м. Хусті Соймом (парламентом) Карпатської України. Вона юридично закріпила проголошення незалежності держави. Конституція встановлювала назву держави – Карпатська Україна і проголошувала її президентською республікою, державна мова – українська, державні символи: прапор – синьо-жовтий, герб – крайовий герб із ведмедем і тризубом святого Володимира, гімн – “Ще не вмерла Україна”. Президент держави – обирається Соймом. Першим і єдиним президентом було обрано Августина Волошина. До проголошення незалежності територія Карпатської України входила до складу Чехословаччини як автономний край. Після розпаду Чехословаччини у березні 1939 р. Карпатська Україна проголосила незалежність, однак уже 15–18 березня 1939 р. була окупована військами Угорщини⁴⁰. Держава проіснувала фактично кілька днів, але її конституція стала важливим символом українського державотворення в Закарпатті.

Після проголошення незалежності України у 1991 р. право стало основою функціонування суверенної держави. Конституція України 1996 р. закріпила принципи верховенства права, демократії, прав і свобод людини, що є фундаментом сучасної української державності.

Отже, національні пам'ятки права відіграли визначальну роль у становленні та розвитку української державності. Національні пам'ятки права є не лише історичними документами, а й духовною та правовою основою української державності. Вони не лише регулювали суспільні відносини, а й утверджували ідеї законності, справедливості, самоврядування та свободи.

³⁹ С Власенко, ‘Конституція Української Народної Республіки як основний закон європейського зразка’ [2017] 11 Право України 80–86.

⁴⁰ М Вегеш, ‘Карпатська Україна’, *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 4: Ка–Ком* (В Смолій (голова редкол), Наукова думка 2007) 122.

Саме через них простежується безперервність української державно-правової традиції та прагнення народу до власної держави. Вони слугують підґрунтям для сучасного правотворення та утвердження України як демократичної, правової держави. Національні пам'ятки права мають важливе значення для сучасної України. Насамперед вони слугують історико-правовою основою сучасної Конституції України, формують правову свідомість і національну ідентичність; підтверджують тяглість української державницької традиції; мають важливе значення для юридичної науки та освіти, виступають джерелом правових ідей, засвідчують глибоке коріння українського державотворення і правотворення, конституціоналізму та підтверджують прагнення українського народу до самоврядування і верховенства права.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Hrozovskyi I, *Pravo Novoi Sichi (1743–1775 rr.): navch. posibnyk* (Vydavnytstvo Un-tu vnutrishnikh sprav 2000) (in Ukrainian).
2. Kobyletskyi M, *Mahdeburzke pravo v Ukraini (XIV – persha polovyna KhIKh st.): istoryko-pravove doslidzhennia* (PAIS 2008) (in Ukrainian).
3. Kulchytskyi V, Tyshchuk B, Boiko I, *Halytsko-Volynska derzhava (1199–1349)* (Biblos 2006) (in Ukrainian).
4. Myronenko O, *Svitoch ukrainskoi derzhavnosti: Polityko-pravovyi analiz diialnosti Tsentralnoi Rady* (Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy 1995) (in Ukrainian).
5. Rabinovych P, *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy: navch. posib.* (Lileia 2002) (in Ukrainian).
6. Terliuk I, *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy (Donovitnii chas): navchalnyi posibnyk* (Atika 2006) (in Ukrainian).
7. Tkach A, *Istoriia kodyfikatsii dorevoliutsiinoho prava Ukrainy* (Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu 1968) (in Ukrainian).
8. Tyshchuk B, Boiko I, *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: akad. kurs: pidruchnyk* (In Yure 2015) (in Ukrainian).
9. Tyshchuk B, Shevchuk L, *Frantsiia: istoryia derzhavnosti i prava (IX–XXI st.): navch. posib.* (Svit 2018) (in Ukrainian).
10. Zakharchenko P, *Istoriia ukrainskoho prava: navch. posibnyk* (Osvita Ukrainy 2019) (in Ukrainian).

Edited books

11. Hrushevskyi M, *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn. T. 1: Do pochatku XI vika* (P Sokhan (holova redkol), Nauk. dumka 1994) (in Ukrainian).
12. *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: khrestomatiia* (O Shevchenko (red), Venturi 1996) (in Ukrainian).
13. *Istoriia ukrainskoho prava: navch. posib. dlia vyshch. navch. zakl.* (I Bezklubyi (red), Hramota 2010) (in Ukrainian).
14. *Kodyfikatsiia tsyvilnogo zakonodavstva na ukrainskykh zemliakh v 2-kh tomakh. T. 1* (R Stefanchuk, M Stefanchuk (red), Pravova yednist 2009) (in Ukrainian).
15. *Pravda Ruska Yaroslava Mudroho: pochatok zakonodavstva Kyivskoi Rusi: navch. posib.* (H Demydenko, V Yermolaiev (uklad). Pravo 2014) (in Ukrainian).

16. *Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho: U 3-kh tomakh. T. 1. Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 r.* (S Kivalov, P Muzychenko, A Pankov (red), Yurydychna literatura 2002) (in Ukrainian).

Journal articles

17. Boiko I, 'Dzherela prava Halytsko-Volynskoi derzhavy (1199–1349 rr.)' [2006] 42 Visnyk Lviv. un-tu. Seriiia yurydychna 59–65 (in Ukrainian).
18. Boiko I, 'Konstyuttsiia Ukrainy 1710 r. ta yii mistse v bahatovikovii istorii natsionalnoho derzhavotvorennia' [2020] 4 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 16–25 <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.01> (in Ukrainian).
19. Dolmatova N, Atamanova N, 'Analiz "Knyhy Statutiv ta inshi prava malorosiiski" 1764 roku kriz pryzmu kodyfikatsii prava Hetmanshchyny' [2017] 27 Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu 11–14 (in Ukrainian).
20. Sereda O, 'Pamiatky prava yak nevidiemni atrybuty ta fundament ukraïnskoi derzhavnosti v kontseptsii Natsionalnoho proiektu "Skarbnytsia pamiatok ukraïnskoho prava"' [2020] 1 Pravo Ukrainy 263 <https://doi.org/10.33498/louu-2020-01-261> (in Ukrainian).
21. Tkach A, "Ekstrakt malorosiiskyykh prav" 1767 r. – tsinna pamiatka prava Ukrainy' [1965] 6 Visnyk Kyiv. un-tu: Ser. Pravo 86 (in Ukrainian).
22. Vlasenko S, 'Konstyuttsiia Ukraïnskoi Narodnoi Respubliky yak osnovnyi zakon yevropeiskoho zrazka' [2017] 11 Pravo Ukrainy 80–86 (in Ukrainian).

Encyclopaedias

23. Vehesh M, 'Karpatska Ukraina', *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. T. 4: Ka–Kom* (V Smolii (holova redkol), Naukova dumka 2007) 122 (in Ukrainian).
24. Hlyz I, "Knyha buttia ukraïnskoho narodu" abo "Zakon bozhyi", *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. T. 4: Ka–Kom* (V Smolii (holova redkol), Naukova dumka 2007) 358 (in Ukrainian).
25. Hurbyk A, 'Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529, 1566, 1588' <https://www.history.org.ua/?termin=Statuty_V> (accessed 12.02.2026) (in Ukrainian).
26. Hurzhii O, "Ekstrakt malorosiiskyykh prav" 1767', *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E–I* (V Smolii (holova redkol), Naukova dumka 2005) <https://www.history.org.ua/?termin=Ekstrakt_malorosiiskyykh_prav_1767> (accessed 12.02.2026) (in Ukrainian).
27. Kotliar M, 'Zakon Ruskyi', *Entsyklopediia istorii Ukrainy. T. 3: E–I* (V Smolii (holova redkol), Naukova dumka 2005) http://www.history.org.ua/?termin=Zakon_ruskiy > (accessed 12.02.2026) (in Ukrainian).
28. Lisohorova K, "Knyha Statut ta inshi prava malorosiiski" 1764, "Knyha Statut y prochiia prava malorossiyskiiia y druhie, sluzhashchiia k tomu, perepysky trudov y sobraniia Vasyliia Petrova syna Kondrateva", *Velyka ukraïnska yurydychna entsyklopediia. T. 1: Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* (Pravo 2016) (in Ukrainian).
29. Symonenko R, 'Kyrylo-Mefodiivskoho tovarystva statut', *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. T. 4: Ka–Kom* (V Smolii (holova redkol), Naukova dumka 2007) (in Ukrainian).
30. Usenko I, 'Zvychai pravovyi', *Yurydychna Entsyklopediia: v 6 t. T. 2: D–I* (Iu Shemshuchenko (holova redkol.), Ukr. entsykl. 1999) (in Ukrainian).
31. Usenko I, 'Zvychai', *Yurydychna Entsyklopediia: v 6 t. T. 2: D–I* (Iu Shemshuchenko (holova redkol.), Ukr. entsykl. 1999) (in Ukrainian).
32. Chekhovych V, 'Sud i Rozprava v pravakh malorosiiskyykh', *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. T. 9: Pryl – S* (V Smolii (holova redkol), Naukova dumka 2012) (in Ukrainian).
33. Yaremenko M, 'Kyievo-Mohylianska akademiia, Kyivska bratska shkola, Kyivskiy kolehium, Kyivska akademiia, Kyivska dukhovna akademiia, Natsionalnyi universytet "Kyievo-Mohylianska akademiia"', *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. T. 4: Ka–Kom* (V Smolii (holova redkol), Naukova dumka 2007) (in Ukrainian).

Conference papers

34. Boiko I, 'Stanovlennia ukrainskoi pravovoi tradytsii v period Kyivskoi Rusi ta Halytsko-Volynskoi derzhavy: skhidni y zakhidni vplyvy', *Zakhidni i skhidni tradytsii ta vplyvy v istorii prava, derzhavy i yurydychnoi dumky: materialy XXXVIII Mizhnarodnoi istoriko-pravovoi konferentsii, 1-9 chervnia 2018 r., m. Vinnytsia* (I Usenko (holova red. kolehiia), Oldi-plus 2018) 69–76 (in Ukrainian).
35. Khudoiar L, 'Realizatsiia pryntsypu rivnosti u polozhenniakh konstytutsii Pylypa Orlyka 1710 r.', *300 rokiv Konstytutsii hetmana Ukrainy Pylypa Orlyka: problemy stanovlennia i rozvytku ukrainskoho derzhavotvorennia: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Lviv, 14 travnia 2010)* (Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav 2010) 187 (in Ukrainian).

Ihor Boiko

THE PLACE AND ROLE OF NATIONAL LEGAL MONUMENTS
IN THE HISTORY OF UKRAINIAN STATEHOOD

ABSTRACT. The article analyzes the place and role of national legal monuments in the history of Ukrainian statehood. It is noted that national legal monuments are an important component of the historical and legal heritage of Ukraine. They are an important source for understanding the history of Ukrainian statehood, since it is precisely in them that the evolution of state and legal institutions, the system of legal values, and perceptions of freedom, justice, equality, democracy, the rule of law, power, and human rights in different historical epochs are reflected. In the history of Ukrainian statehood, legal monuments performed not only a regulatory function but also played the role of a means of preserving statehood, national sovereignty, and national identity. National legal monuments attest to the continuity of the Ukrainian legal tradition and the formation of national legal culture. It is emphasized that national legal monuments were created during the periods of existence of the Ukrainian state, in particular: legal monuments of the Kyiv-Rus state (9th–12th centuries); legal monuments of the era of the Galicia-Volyn state (13th–14th centuries); legal monuments of the Ukrainian Cossack state “Zaporizhian Host” (17th–18th centuries); monuments of national law during the period of restoration of Ukrainian statehood (1917–1921); certain legal monuments of the Ukrainian SSR (1917–1991); legal monuments of modern Ukrainian statehood (1991–2026). Outstanding national legal monuments are analyzed, in particular “The Rus’ Law”, “Russkaya Pravda”, “The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania” (1529, 1566, 1588), “The Rights by Which the Little Russian People Are Judged” of 1743, “Court and Reprisal in the Laws of Little Russia” of 1750, “The Book of Statutes and Other Little Russian Laws” of 1764, “The Extract of Little Russian Laws” of 1767, “Extract from Decrees, Instructions, and Guidelines” of 1786, the Constitution of the Ukrainian Cossack State of 1710 “Pacts and Constitutions of the Rights and Liberties of the Zaporizhian Host”, known as the Constitution of Pylyp Orlyk of 1710, “Collection of Little Russian Laws” of 1807, the Universals of the Ukrainian Central Rada, the Constitution of the Ukrainian People’s Republic of 1918, and others. It is emphasized that national legal monuments played a decisive role in the formation and development of Ukrainian statehood. National legal monuments are not only historical documents but also the spiritual and legal foundation of Ukrainian statehood. They not only regulated social relations but also affirmed the ideas of legality, justice, self-government, and freedom. It is precisely through them that the continuity of the Ukrainian state and legal tradition and the people’s aspiration for their own state can be traced. They serve as the basis for modern law-making and the establishment of Ukraine as a democratic, rule-of-law state. National legal monuments are of great importance for modern Ukraine. First of all, they serve as the historical and legal foundation of the modern Constitution of Ukraine, shape legal consciousness and national identity; confirm the continuity of the Ukrainian state-building tradition; are of great importance for legal science and education, act as a source of legal ideas, testify to the deep roots of Ukrainian law-making and constitutionalism, and confirm the aspiration of the Ukrainian people to self-government and the rule of law.

KEYWORDS: national legal monuments; law; legal regulation; state-building; law-making; legislation; statehood; state.